

HEYDƏR ƏLİYEVİN UĞURLU NEFT STRATEGİYASINDAN QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFINA DOĞRU: İQTİSADI ARTIM VƏ ONUN ƏSAS HƏRƏKƏTVERİCİ QÜVVƏLƏRİ

Nurana BABAYEVA
babayeva.nurana@gmail.com

*İqtisadiyyat Nazirliyinin
İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutunun doktorantı,
“YAŞAT” Fondunun böyük məsləhətçisi
Bakı, Azərbaycan*

Xülasə. Əsas ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş Azərbaycanın uğurlu neft strategiyası ölkə iqtisadiyyatına böyük həcmdə investisiyaların cəlb edilməsini təmin etməklə iqtisadi artımın, sosial tərəqqinin və ümumilikdə iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış etmişdir. Bu strategiya çərçivəsində ixrac bonu kəmərlərinin və nəqliyyat marşrutlarının şaxələndirilməsi Azərbaycanı həmçinin regionun əsas tranzit ölkəsinə çevirmişdir. Təbii sərvətlərin dünya bazarlarına çıxarılmasından əldə edilən maliyyə resursları dövlət gəlirlərini artırmaqla qeyri-neft sektorunun inkişafına da təkan vermişdir. Ölkəmizin Avropanın enerji təhlükəsizliyində rolunun artması isə Azərbaycana siyasi dividendlər gətirməklə beynəlxalq müstəvidə milli maraqlarının müdafiəsi işinə böyük töhfələr vermişdir.

Məqalədə Azərbaycanın neft strategiyasının iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafında rolu tədqiq olunmuş və qeyri-neft sektorunda iqtisadi artımın əsas drayverləri müəyyənləşdirilmişdir. Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün sistemli ədəbiyyat icmalı həyata keçirilmiş, rəsmi dövlət orqanlarının və beynəlxalq təşkilatların məlumatlarına istinad edilməklə məzmun təhlili, müqayisə və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə olunmuşdur. Araşdırma göstərir ki, neft gəlirləri davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasında əsas maliyyə mənbəyi kimi çıxış etməklə, qeyri-neft sektorunun inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Açar sözlər: neft strategiyası, enerji, nəqliyyat, investisiya, qeyri-neft sektoru, iqtisadi artım

FROM SUCCESSFUL OIL STRATEGY OF HEYDAR ALIYEV TOWARDS THE DEVELOPMENT OF NON-OIL SECTOR: ECONOMIC GROWTH AND ITS KEY DRIVERS

Nurana BABAYEVA

Abstract. Azerbaijan's successful oil strategy, established by the National Leader Heydar Aliyev, has served as a driving force for the country's economy by ensuring the attraction of significant investments, fostering economic growth, social progress, and overall economic development. Within this strategy, the development of export pipelines and transportation routes has transformed Azerbaijan into a key transit country for both the country and the region. The financial resources obtained from the export of natural resources to the world markets have not only increased state revenues but have also provided impetus for the development of other non-oil sectors. The increased role of our country in European energy security has brought significant political dividends to Azerbaijan on the international stage, contributing to the defense of national interests on a global scale.

The article investigates the role of Azerbaijan's oil strategy in the development of the economy's other sectors and identifies main drivers of economic growth in the non-oil sector. To achieve the set goals systematically, a comprehensive literature review has been conducted, and the analysis, comparison, and generalization methods have been used by referencing official state bodies and international organizations' data. The research demonstrates that oil revenues have played a crucial role in ensuring sustained economic development and have also had a significant impact on the development of the non-oil sector.

Keywords: oil strategy, energy, transport, investment, non-oil sector, economic growth

**ОТ УСПЕШНОЙ НЕФТЯНОЙ СТРАТЕГИИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА К РАЗВИТИЮ
НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА: ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ И ЕГО ОСНОВНЫЕ ДРАЙВЕРЫ***Нурана БАБАЕВА*

Аннотация. Успешная нефтяная стратегия Азербайджана, разработанная общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, послужила движущей силой экономики страны, обеспечив привлечение значительных инвестиций, способствуя экономическому росту, социальному прогрессу и общему экономическому развитию. Развитие экспортных трубопроводов и транспортных маршрутов в рамках этой стратегии также превратило Азербайджан в главную транзитную страну региона. Финансовые ресурсы, полученные от экспорта природных ресурсов на мировые рынки, не только увеличили государственные доходы, но и дали толчок развитию других нефтегазовых секторов. Возросшая роль нашей страны в европейской энергетической безопасности принесла Азербайджану значительные политические дивиденды на международной арене, способствуя защите национальных интересов в глобальном масштабе.

В статье исследуется роль нефтяной стратегии Азербайджана в развитии других секторов экономики и определяются основные драйверы экономического роста в нефтегазовом секторе. Для системного достижения поставленных целей проведен комплексный обзор литературы, и использованы методы анализа, сравнения и обобщения со ссылкой на данные официальных государственных органов и международных организаций. Исследование показывает, что нефтегазовые доходы сыграли важную роль в развитии нефтегазового сектора, выступая основным финансовым источником обеспечения устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: нефтяная стратегия, энергетика, транспорт, инвестиции, нефтегазовый сектор, экономический рост

Giriş

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra çox çətin sınaqlarla üz-üzə qalmışdır. Demək olar ki, bütün iqtisadi əlaqələr kəsilmiş, ölkədə separatizm və siyasi hərc-mərclik meyillərinin güclənməsi ərazilərin işğalına rəvac verməklə gənc respublikanın mövcudluğuna qarşı təhdidlər yaratmışdır. Ancaq 1993-cü ildə Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycan tarixində dönüş nöqtəsinin yaranmasına gətirib çıxardı. Ulu Öndərin dərin zəkası və müdrik rəhbərliyi sayəsində Azərbaycan sabitlik və dayanıqlı inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Heydər Əliyev dühasının ölkənin tale yüklü məsələləri ilə bağlı qəbul etdiyi strateji qərarlar qazanılacaq böyük uğurların və davamlı inkişafın sağlam təməlinə çevrildi. Heydər Əliyev siyasətinin aparıcı istiqamətlərindən birini ölkənin güclü iqtisadiyyatının yaradılması təşkil edirdi və bu məqsədlə maliyyə qaynaqlarının tapılması ən aktual məsələlərdən hesab olunurdu.

Milli iqtisadiyyatların inkişafı üçün maliyyələşmə mənbələrinin tapılması iqtisadi ədəbiyyatlarda araşdırılan ən vacib problemlərdən biridir. Bu kontekstdə iqtisadiyyata investisiyaların cəlb edilməsi bir çox makroiqtisadi göstəricilərin, eləcə də, iqtisadi artımın təmin olunmasında əsas faktorlardan biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan milli iqtisadiyyatın investisiyalarla təmin edilməsi onun inkişafı üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir (Humbatova və b., 2020). Elə buna görə də ölkəyə investisiyaların cəlb edilməsi və milli iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan üçün həyati önəmə malik məsələlərdən biri olmuşdur.

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində ölkə iqtisadiyyatında ciddi tənəzzül müşahidə olunmasına baxmayaraq, 1995-ci ildən etibarən milli iqtisadiyyat nisbətən dirçəlməyə başladı. Bu tendensiya xüsusilə də 1994-cü ilin 20 sentyabrında Bakıda Azərbaycan hökuməti ilə dünyanın qlobal neft şirkətləri arasında Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən neft ehtiyatlarının müştərək işlənməsinə dair “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra özünü göstərdi. Bundan sonrakı mərhələdə isə neft sektoruna əsaslanan yüksək sürətli iqtisadi artım dövrü başladı və bu proses Azərbaycan iqtisadiyyatında müsbət dönüş nöqtəsinə çevrildi. Heydər Əliyevin uğurlu neft strategiyasının əsas elementlərindən biri olan və gündəlik bir mln. barel ötürmə qabiliyyətinə malik Bakı – Tbilisi – Ceyhan (BTC) neft kəmərinin 2005-ci ildə fəaliyyətə başlamasından sonrakı illərdə Azərbaycanın əsas makroiqtisadi göstəricilərində əhəmiyyətli yüksəliş müşahidə olunmağa başladı. Artıq 2007-ci ildə Azərbaycanın neft istehsalı 42 mln. tondan çox olmuşdur və 2009-cu ildə isə hətta 50 mln. tonu keçmişdir. Beləliklə, neft istehsalının və ixracının artması, bununla paralel olaraq Azərbaycanda yüksək iqtisadi artım templərinin baş verməsinə və dövlət gəlirlərinin artmasına gətirib çıxardı. Bunun nəticəsi olaraq 2006-cı ildə Azərbaycanın ÜDM-ində 34,5 % və 2007-ci ildə isə 25,05 % artım qeydə alındı (Suleymanov & Aliyev, 2015). Bəhs edilən dövrdə Azərbaycanın maliyyə imkanlarının genişlənməsi və investisiya mühitinin yaxşılaşması ölkə iqtisadiyyatına böyük sərmayələrin yatırılmasına imkan verdi. Bu sərmayələr əsas makroiqtisadi göstəricilərin yaxşılaşmasına və milli iqtisadiyyatın canlanmasına gətirib çıxardı.

1. Azərbaycanın neft strategiyasının əsas elementləri

Əsaslı ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş ölkəmizin uğurlu neft strategiyasının başlıca meyarlarından birini neft ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsi təşkil etmişdir və Heydər

Əliyevin “şaxələndirilmiş boru kəmərləri xoşbəxtlikdir” şüarı bu istiqamətdə fəaliyyətin əsas mayaklarından birinə çevrilmişdir (İsmailzadə & Babayev, 2020). Məhz bununla əlaqədardır ki, Azərbaycan BTC ilə yanaşı digər neft-qaz marşrutlarının işə salınmasına da böyük önəm vermiş və bu sahədə də uğurlu nəticələr əldə etmişdir. Bu kontekstdə Azərbaycan böyük karbohidrogen resurslarının dünya bazarlarına daşınması məqsədilə bir sıra regional və global layihələr reallaşdırmışdır. Hələ 1997-ci ildə ölkəmiz Bakı – Novorossiysk kəməri vasitəsilə Qara dənizə neft ixracatını reallaşdırmağa nail olmuşdur. Bundan iki il sonra – 1999-cu ildə isə Bakı – Supsa boru kəmərinin istifadəyə verilməsi ilə bu xətt vasitəsilə də Azərbaycan nefti dünya bazarlarına çatdırılmışdır. Bundan başqa dəmir yolu imkanlarından da istifadə edilməklə Gürcüstanın Batumi və Kulevi terminallarına neftin nəqli həyata keçirilmişdir (Energetika Nazirliyi, 2019).

2007-cı ildə istismara qəbul edilmiş Bakı – Tbilisi – Ərzurum qaz boru xətti Azərbaycan qazının qonşu Gürcüstan vasitəsilə qardaş Türkiyəyə nəql edilməsi məqsədilə çəkilmişdir. Bu kəmərlər vasitəsilə artıq Gürcüstan və Türkiyə ilə yanaşı Yunanıstana da Azərbaycan qazının ixrac edilməsi reallaşdırılmışdır. 2018-ci ildə isə Türkiyədə Trans – Anadolu qaz boru kəmərinin (TANAP) rəsmi açılışı baş tutmuşdur. Bunun ardınca isə, 31.12.2020-ci il tarixində Trans – Adriatik qaz boru kəmərinin (TAP) istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycan qazının Avropa ölkələrinə ixracına başlanılmışdır. Bu kəmərlər və onların imkanlarının genişləndirilməsi ümumi dəyəri 40 mlrd. ABŞ dolları həcmində qiymətləndirilən Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin əsas elementləri hesab olunur. Layihənin əsası 2011-ci ildə Azərbaycan hökuməti ilə Avropa İttifaqı (Aİ) arasında Avropaya birbaşa qaz ixracını özündə ehtiva edən sənədin imzalanması ilə qoyulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan böyük strateji əhəmiyyət kəsb edən Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin əsas investoru və təşəbbüskarıdır (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin saytı).

Göründüyü kimi, “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması və BTC-nin işə salınması, eləcə də, Cənub Qaz Dəhlizi çərçivəsində görülən digər işlər Azərbaycanın böyük neft-qaz rezervlərinin dünya bazarlarına ixracına imkan vermişdir. Bunların nəticəsi olaraq, ölkə iqtisadiyyatına böyük investisiyaların yatırılmasına və milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsinə şərait yaranmışdır. Ancaq neft strategiyasının Azərbaycana bəxş etdiyi dividendlər təkcə böyük maliyyə resursları ilə bitmirdi. Artıq Azərbaycan regionda Avropa və qərb ölkələrinin strateji tərəfdaşına və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin vacib elementinə çevrilmişdi. Bunun nəticəsində gənc respublikamız təhlükəsizliyini qorumaq və diplomatik çərçivələrdə milli maraqlarını müdafiə etmək üçün böyük dəstək qazanmağa nail olmuşdur. Bu baxımdan əminliklə demək olar ki, neft strategiyası Azərbaycana iqtisadi dividendlərlə yanaşı, siyasi və diplomatik dividendlər gətirmişdir.

Hələ o dövrdə Amerika Birləşmiş Ştatlarının (ABŞ) Enerji informasiya idarəsinin açıqladığı məlumatda göstərilirdi ki, Azərbaycan Xəzər hövzəsində onlar üçün əsas strateji tərəfdaşdır (Khrushcheva, 2011). Azərbaycan Aİ-nin əsas qaz təchizatçılarından biri hesab edilir. Ona görə ki, Azərbaycan həm öz resurslarının Avropaya ixracı baxımından, həm də digər Xəzəryanı ölkələrin enerji resurslarının Avropaya ixracı üçün ən əlverişli tranzit ölkə kimi çıxış edir. Bu da respublikamızın şərqlə qərb arasında enerji resurslarının daşınmasında əsas tranzit ölkə kimi rolunu daha da artırır. Bu məsələ hazırda daha da aktuallaşmışdır. Xüsusilə Rusiya Ukrayna böhranı ilə əlaqədar Rusiyaya qarşı tətbiq edilən sanksiyalar Avropanın enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın rolunu daha da artırmışdır. Təsədüfi deyildir ki, 2022-ci ildə

Aİ-nin enerji təhlükəsizliyi ilə əlaqədar qəbul edilmiş yeni strateji sənəddə Azərbaycan Aİ-nin əsas enerji təchizatçılarından biri kimi göstərilir (Avropa Komissiyası [EC], 2022). Bu faktorlar ölkəmizin iqtisadi və siyasi çəkisini artırmaqla bölgənin nəqliyyat-kommunikasiya infrastrukturunun inkişafında Azərbaycanın aparıcı rolunu təsdiq edir və milli maraqlarımızın müdafiə edilməsinə imkan verir. Prezident İlham Əliyevin ifadə etdiyi kimi: “Bu gün bizim iştirakımız olmadan bu regionda heç bir layihə, hətta heç bir siyasi təşəbbüs reallaşa bilməz. Azərbaycan bu gün dünya miqyasında özünü güclü dövlət kimi təsdiqləyib (Yeni Azərbaycan qəzeti). Bütün bunlar Heydər Əliyevin memarı olduğu neft strategiyasının Azərbaycanın iqtisadi inkişafında və milli dövlətçilik maraqlarının qorunmasında nə qədər mühüm rol oynadığını bir daha aydın şəkildə sübut edir.

2. Milli iqtisadiyyatın inkişafında neft strategiyasının rolu

Dünya təcrübəsi onu deməyə əsas verir ki, yeni təşəkkül tapan milli iqtisadiyyatların inkişafı üçün ölkənin resurs potensialı böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanın malik olduğu əsas təbii resurslar kimi ölkəmizin neft və qaz ehtiyatları başa düşülür. Araşdırma göstərir ki, Azərbaycanın uğurlu neft strategiyası bu resurslardan səmərəli istifadəni təmin etməklə milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafına əhəmiyyətli təsir etmiş və milli mənafehlərin qorunmasına imkan vermişdir (Humbatova və b., 2023). Heydər Əliyev tərəfindən 1999-cu ildə yaradılmış Dövlət Neft Fondunun əsas məqsədi də Azərbaycanın neft və qaz satışından əldə edilən gəlirlərinin müəyyən qisminin toplanmasını və bu vəsaitlərdən hazırkı və gələcək nəsillərin rifahı naminə səmərəli istifadəsini təşkil etmək olmuşdur (Dövlət Neft Fondu, 2023).

Neft strategiyası Azərbaycan iqtisadiyyatına on milyardlarla dollar xarici investisiyaların yatırılmasına və karbohidrogen ehtiyatların dünya bazarlarına çıxarılması nəticəsində böyük həcmli maliyyə resurslarının ölkəyə axınına səbəb olmuşdur. Yatırılan investisiyaların böyük qismi neft-qaz sənayesinin payına düşsə də, ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının dirçəldilməsinə və sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasına təkan vermişdir. Ötən dövr ərzində həyata keçirilmiş uğurlu neft strategiyası nəticəsində əldə edilmiş bütün imkanlardan səmərəli istifadə edilərək Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində də böyük uğurlar qazanılmışdır.

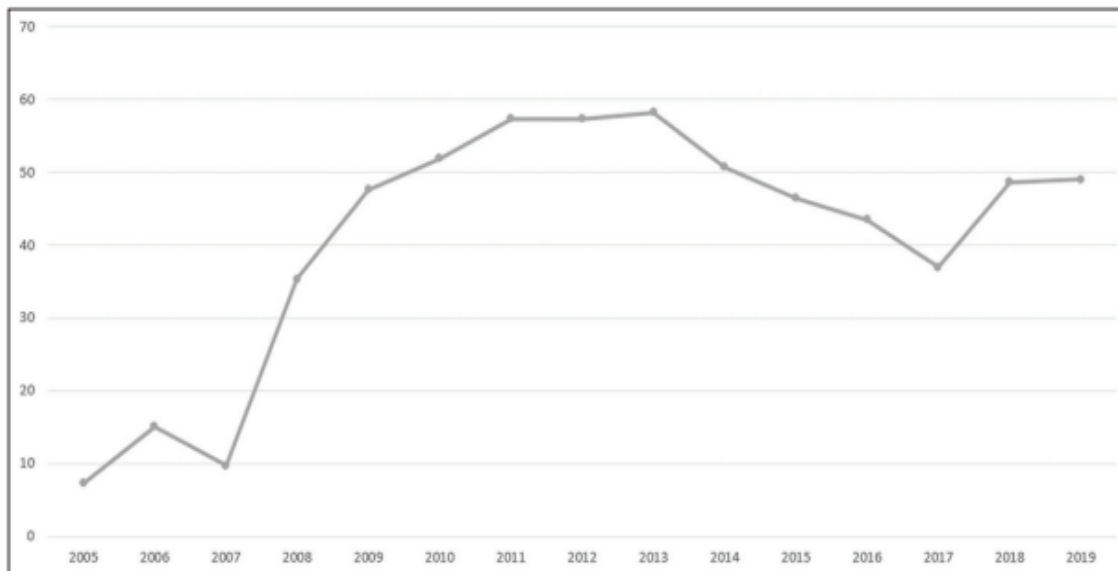
Aparılan araşdırma göstərir ki, neft qiymətlərinin yüksək olması da Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafına mühüm töhfə vermişdir və qeyri-neft sahələri üzrə real ümumi daxili məhsulun (ÜDM) artımına müsbət təsiri olmuşdur. Bunun əsas səbəblərindən biri kimi neft gəlirlərinin dövlət büdcəsinin xərclərini artırması göstərilir (Majidli, 2020). Azərbaycanın dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında neftdən əldə edilən gəlirlərin böyük paya sahib olması bu mülahizələrin bir daha təsdiqi kimi qiymətləndirilə bilər.

Dövlət büdcəsində birbaşa neft gəlirlərinin payını göstərən Şəkil 1-də 2007-ci ildən 2013-cü ilə qədər dövlət büdcəsində birbaşa neft gəlirlərinin payı davamlı olaraq artmışdır və 10 %-dən 58 %-ə çatmışdır. 2014-cü ildən başlayaraq bu göstəricinin enmə nümayiş etdirməsini isə dünya bazarlarında neft qiymətlərinin aşağı düşməsi və qeyri-neft sektorundan gələn gəlirin artması ilə əlaqələndirmək olar. 2014 – 2017-ci illərdə dövlət büdcəsində birbaşa neft gəlirlərinin payı azalma göstərərək 37 %-ə düşmüş, 2018 və 2019-cu illərdə isə təxminən 49 %-ə qalxmışdır (Maliyyə Nazirliyi, 2020). 2020-ci ildə isə "COVID-19" pandemiyasının qeyri-neft sektoruna sarsıdıcı təsirinin qarşısını almaq naminə dövlət büdcəsinin icrası zamanı sosial məsələlər ön plana çıxarılmışdır. 2020-ci ilin dövlət büdcəsi gəlirlərində neft sektorunun

payı 58 %, 2021-ci ildə 51,3 %, 2022-ci ildə isə 50,2 % təşkil etmişdir (Maliyyə Nazirliyi, 2021; 2022). Maliyyə Nazirliyi tərəfindən açıqlanmış məlumatların təhlili neft gəlirlərinin Azərbaycan dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında hələ də böyük paya sahib olduğunu göstərir.

Şəkil 1.

Dövlət büdcəsində birbaşa neft gəlirlərinin payı (%)

Mənbə: Maliyyə Nazirliyi (2020). Büdcənin gəlir və xərc hissəsinin yerinə yetirilməsinin təhlili.

3. Qeyri-neft sektorunda iqtisadi artımın əsas drayverləri

Neft-qaz gəlirlərindən əldə edilən maliyyə resursları dövlətin qarşısında duran başlıca prioritetlərin reallaşdırılması üçün əsas mənbə rolunu oynamağa başladı. Neft gəlirləri həm regionların sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq, həm də, qeyri-neft sahələrinin inkişafı üçün böyük imkanlar yaratdı. Bu məqsədlə ardıcıl qəbul edilən dövlət proqramları və layihələr qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafında müsbət nəticələrin əldə olunmasına gətirib çıxardı.

XX əsrin ikinci onilliyində neft qiymətlərində baş vermiş kəskin enmələr isə bu istiqamətdə daha səmərəli iqtisadi siyasət strategiyasının qəbul edilməsini zərurətə çevirdi. Buna görə də Azərbaycanın iqtisadi siyasət strategiyasının yeni dövrün çağırışlarına uyğun davamlı və rəqabətli inkişafına nail olmaq məqsədilə 2016-cı ildə Azərbaycan iqtisadiyyatını və onun əsas sektorlarını əhatə edən strateji yol xəritələri qəbul edildi. Milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərini və qlobal iqtisadiyyatın inkişaf tendensiyalarını nəzərə almaqla yüksək peşəkarlıqla hazırlanmış bu inkluziv sənəd müasir mərhələdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafının əsas katalizatoru kimi çıxış etməyə başladı ("Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı). İqtisadiyyatın diversifikasiya baxımından əsas strateji hədəflərindən birini ölkənin əlverişli tranzit potensialından səmərəli istifadə etməklə bölgədə nəqliyyat dəhlizlərinin inkişaf etdirilməsinə nail olmaq təşkil etmişdir.

Hələ 1990-cı illərin əvvəllərində Xəzər hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatlarının Avropaya daşınması üçün inkişaf etmiş nəqliyyat infrastrukturuna zərurət yaranmışdır. Bununla əlaqədar olaraq TRASECA kimi qəbul edilən "Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat

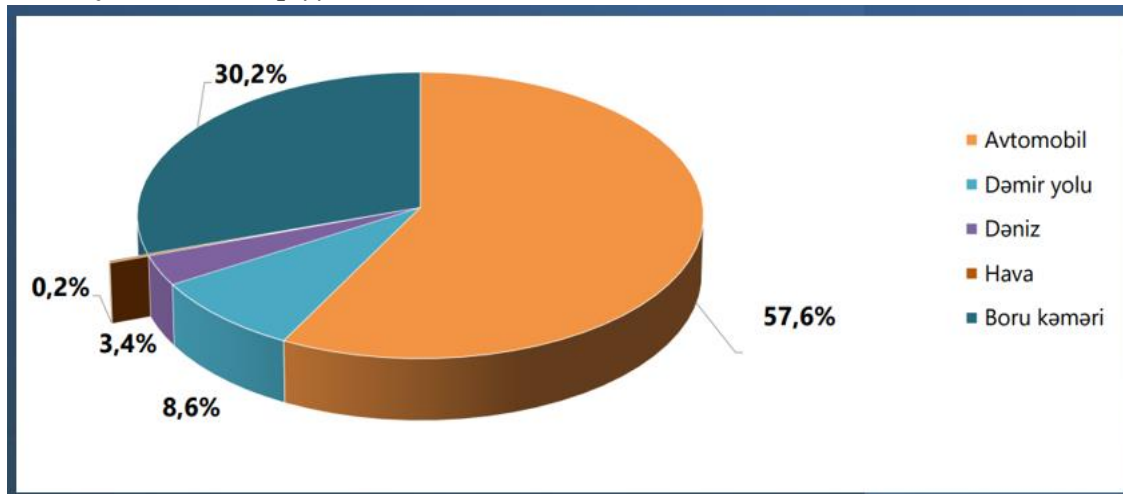
dəhlizi”nin layihəsi (TRASECA) Aİ tərəfindən dəstəkləndi və TRASECA adlandırılan layihənin icrasına sərmayələr yatırılmağa başladı. Məhz bu layihə Azərbaycandan keçən tarixi İpək Yolunun yenidən qurulması kimi də diqqəti cəlb edir və Şərqi – Qərbi nəqliyyat dəhlizi kimi populyarlıq qazanmışdır. Vurğulamaq lazımdır ki, 2015-ci ildə Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının əsaslı şəkildə yenidən inşası və 2017-ci ildə Bakı – Tbilisi – Qars dəmiryolu xəttinin istismara verilməsi Xəzər dənizindən keçməklə Çin və Mərkəzi Asiyadan Avropaya effektiv tranzit marşrutunun fəaliyyətinə imkan verdi. Bundan əlavə Bakı – Böyük Kəsik və Yalama – Astara dəmir yollarının təmiri də Azərbaycanın beynəlxalq tranzit potensialını gücləndirdi (Məmmədova, 2020). Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin müdrik hərbi-siyasi rəhbərliyi ilə Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa etdikdən sonra Zəngəzur dəhlizinin reallaşdırılması istiqamətində nümayiş etdirilən güclü siyasi iradə isə Azərbaycanın logistik mərkəzə çevrilməsi imkanlarını daha da genişləndirir.

Hazırda Zəngəzur dəhlizi Çindən Avropaya uzanan “Kəmərlər və yollar” təşəbbüsünün vacib komponentlərindən biri və Orta dəhlizin ən səmərəli marşrutu hesab edilir (Valiyev, 2023). Azərbaycanda mövcud olan hava limanları sırasına yeni inşa edilmiş Füzuli, Zəngilan və tikilməkdə olan Laçın beynəlxalq hava limanlarının əlavə edilməsi də ölkəmizin logistik imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir.

Mövcud potensial və məqsədyönlü dövlət siyasəti ilə əlaqədar olaraq təkcə 2022-ci ildə 2021-ci illə müqayisədə Azərbaycanda yük daşımalarının həcmi 12,8 % və sərnişin daşımalarının həcmi isə 33,5 % artmış və qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-də payı 11,5 % təşkil etmişdir.

Şəkil 1.

Yük daşınmasının nəqliyyat növləri üzrə strukturu, %

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyi (2023a). Əsas iqtisadi göstəricilər: Qeyri-neft sektorunun inkişafı (2022-ci il).

2022-ci ilin 12 ayı ərzində müvafiq sahədə yaradılmış əlavə dəyər 2021-ci illə müqayisədə 23,2 % artım nümayiş etdirmiş və 8041,9 mln. manat təşkil etmişdir (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2023). Müsbət tendensiya müşahidə olunmasına baxmayaraq, Azərbaycanın nəqliyyat və tranzit sahəsində daha böyük nəticələr əldə etmək potensialı vardır. Planlaşdırılan Zəngəzur dəhlizini, işğaldan azad edilmiş ərazilərin milli iqtisadiyyata reinteqrasiyasını və

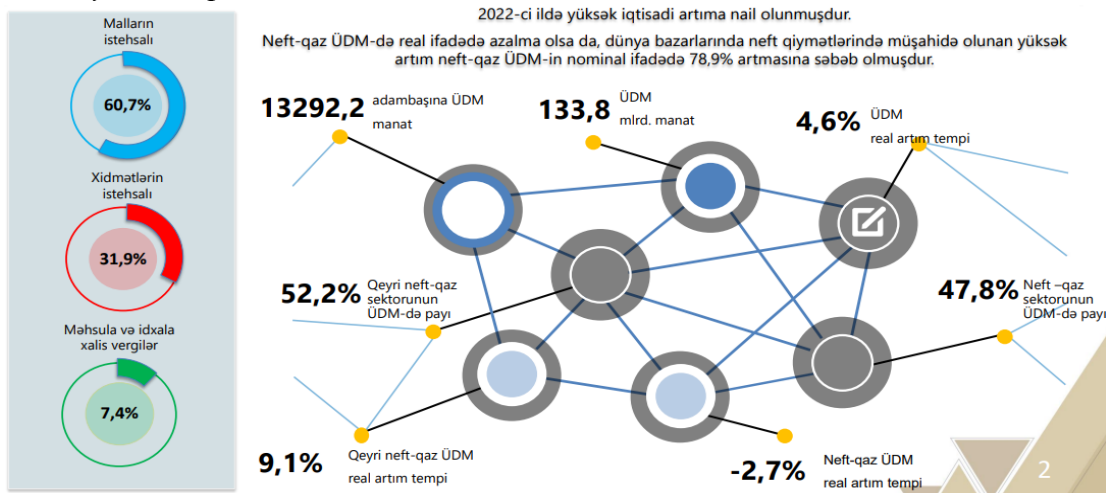
tikilən beynəlxalq hava limanlarının perspektivlərini, eləcə də, ölkəmizin Xəzər dənizi üzərindən tranzit yükləmə qabiliyyətini artırıldığını nəzərə alsaq, əminliklə yaxın illərdə bu sektorun ölkə iqtisadiyyatına daha böyük töhfələr verəcəyini deyə bilərik. Təbii ki, nəzərdən keçirilən faktorlar Azərbaycanda bütövlükdə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün geniş perspektivlər açır və sürətli iqtisadi artım tempinin əldə olunacağını söyləməyə əsas verir.

İqtisadiyyat Nazirliyinin təqdim etdiyi makroiqtisadi inkişaf göstəricilərinə baxdıqda strateji idarəetmənin qeyri-neft sektorunda əhəmiyyətli irəliləyişə səbəb olduğunu görə bilərik.

Ölkəmizin ÜDM-nin strukturunu təhlil etmək iqtisadi artımda qeyri-neft sektorunun payını və inkişaf istiqamətlərini müəyyənəşdirmək baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. İlk öncə onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda 2022-ci ilin ÜDM-i 2021-ci ilin müvafiq göstəricisi (92,9 mlrd. manat) ilə müqayisədə 4,6 % real artım nümayiş etdirməklə 133,8 mlrd. manat təşkil etmişdir (AzSTAT, 2023).

Şəkil 2.

Azərbaycan Respublikasının ÜDM-i (2022)

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyi (2023b). Əsas iqtisadi göstəricilər: Makroiqtisadi inkişaf göstəriciləri (2022-ci il)

Şəkildən də göründüyü kimi, ÜDM-in formalaşmasında qeyri-neft sektorunun payı 52,2 % olmuşdur ki, bu da həmin sektorda ÜDM-in 9,1 % real artımı hesabına təmin edilmişdir. Beləliklə, qeyri-neft-qaz sektoru ÜDM-in real artım tempinə görə neft-qaz sektorunu (-2,7 %) əhəmiyyətli dərəcədə üstələmiş və daha dəqiq ifadə etsək, ÜDM artımının əsas drayverinə çevrilmişdir. Bu sektor üzrə ÜDM-in 9,1 %-i aqrar sahə, meşəçilik və balıqçılığın, 11,5 %-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatının, eləcə də, 8,7 %-i qeyri-neft sənayesinin, 9,3 % tikinti sektorunun, 11,5 %-i isə nəqliyyat və anbar təsərrüfatı sahəsinin, 3 %-i qonaqlama sənayesinin, 2,7 %-i informasiya və rabitə sektorlarının və 28,1 %-i başqa sektorların payına düşmüşdür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in bütün sahələrində artım müşahidə olunsada, ən böyük artım 58,2 % olmaqla turizm və ictimai iaşə sahəsində qeydə alınmışdır. Nəqliyyat və anbar təsərrüfatında bu göstərici 23,2 %, informasiya və rabitə sahəsində isə 13,4 % olmuşdur (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2023b). Qeyri-neft sektorunda baş verən iqtisadi artım onun ixrac potensialını da artırmışdır. Belə ki, 2022-ci ildə 2021-ci ilə nisbətən qeyri-neft ixracında 12,4 % artım olmuş və onun həcmi ötən il 3,05 mlrd. ABŞ

dollarına çatmışdır (İİTKM, 2023). Bütün bunlar Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafında müsbət dinamikanın mövcud olduğunu göstərməklə bərabər, həm də daha böyük perspektivlərdən xəbər verir. Ən böyük artımın turizm sektorunda və nəqliyyat sektorunda baş verməsi bu sahələrdə təbii potensial, reallaşdırılan layihələr və işğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkə iqtisadiyyatına transformasiyası hesabına daha yüksək inkişaf göstəricilərinin əldə olunacağını söyləməyə əsas verir.

Nəticə

Neft strategiyasının əsas elementləri olan şaxələndirilmiş ixrac boru kəmərləri və nəqliyyat marşrutları Azərbaycanı regional layihələrin əsas icraçısına və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatçılarından birinə çevirmişdir. Bu strategiyanın icrası nəticəsində milli iqtisadiyyata cəlb edilmiş investisiyalar və neftin satışından əldə olunan böyük həcmli maliyyə vəsaitləri qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün əsas mənbə rolunu oynamışdır. Beləliklə, Heydər Əliyevin memarı olduğu uğurlu neft strategiyası və ondan əldə olunan maliyyə resurslarından səmərəli istifadə milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafına mühüm töhfələr vermiş və milli mənafehlərin qorunmasına şərait yaratmışdır. Məqsədyönlü dövlət siyasəti qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etmiş və iqtisadi artımın aparıcı qüvvəsinə çevirmişdir. 2022-ci ilin ÜDM istehsalı 2021-ci ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə 4,6 % real artım nümayiş etdirməklə 133,8 mlrd. manat təşkil etmişdir. ÜDM-in yaradılmasında qeyri-neft sektorunun payı 52,2 % olmuşdur ki, bu da həmin sektorda ÜDM-in 9,1 % real artımı hesabına təmin olunmuşdur. Beləliklə, qeyri-neft sektoru ÜDM-in real artım tempinə görə neft sektorunu üstələmiş və ÜDM artımının əsas drayverinə çevrilmişdir. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərin milli iqtisadiyyata transformasiyası ÜDM-də qeyri-neft sektorunun payını daha da artıracqdır.

Ədəbiyyat siyahısı

Abdullayev M. (2023). Azərbaycanın iştirak etdiyi və təşəbbüskarı olduğu qlobal enerji və nəqliyyat layihələri ölkəmizi daha da gücləndirir.

https://www.yeniazərbaycan.com/Siyaset_e36925_az.html

AzSTAT. (2023). ASİS. Ümumi daxili məhsulun istifadəsi (cari qiymətlərlə, mln. manatla).

Dövlət Neft Fondu. (2023). Missiya və məqsəd. <https://oilfund.az/fund/about/mission>

Energetika Nazirliyi. (2019). Neftin nəqli. <https://minenergy.gov.az/az/neft/baki-novorossiysk-neft-kemeri>

İİTKM. (2023). İxrac icmalı. Qeyri-neft sektoru üzrə ixraca dair məlumat.

İqtisadiyyat Nazirliyi (2023b). Əsas iqtisadi göstəricilər: Makroiqtisadi inkişaf göstəriciləri (2022-ci il).

İqtisadiyyat Nazirliyi. (2023a). Əsas iqtisadi göstəricilər: Qeyri-neft sektorunun inkişafı (2022-ci il).

Ismailzade, F., & Babayev, B. (2020). Strategic advantages of transport network in the Caspian sea region. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті, 4(73), 79-91.

Maliyyə Nazirliyi. (2020). Büdcənin gəlir və xərc hissəsinin yerinə yetirilməsinin təhlili.

Maliyyə Nazirliyi. (2021). Büdcənin gəlir və xərc hissəsinin yerinə yetirilməsinin təhlili.

Maliyyə Nazirliyi. (2022). Büdcənin gəlir və xərc hissəsinin yerinə yetirilməsinin təhlili.

Məmmədova, A. (2020). Respublikamızın tranzit potensialının genişləndirilməsinin prioritet məsələləri. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3853210

European Commission. (2022). REPowerEU Plan. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:230:FIN>

Humbatova, S. I., Tanriverdiev, S. M., Mammadov, I. N., & Hajiyev. (2020). N. G. O. Impact of investment on GDP and non-oil GDP in Azerbaijan. Entrep. Sustain, 7.

Humbatova, S., Panahova, G. M., Mahmudova, I. M., Gadim, N., & Hajiyev, O. (2023). The Impact of Azerbaijan's Oil Strategy on Economic Growth: Analysis and Diagnosis. International Journal of Energy Economics and Policy, 13(2), 181.

Khrushcheva, Olga. 2011. The Creation of an Energy Security Society as a Way to Decrease Securitization Levels between the European Union and Russia in Energy Trade, Journal of Contemporary European Research 7, no.2: 216-230.

Majidli, F. (2020). How oil price and exchange rate affect non-oil GDP of the oil-rich country: Azerbaijan?. International Journal of Energy Economics and Policy.

Suleymanov, E., & Aliyev, K. (2015). Macroeconomic analysis and graphical interpretation of

Azerbaijan economy in 1991-2012. Expert Journal of Economics, 3(1).

Valiyev, J. (2023). The Role of the Existing Middle Corridor and the Planned Zangezur Corridor in the Economy of Azerbaijan. Scientific Collection «InterConf», (144), 34-42.